

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN • “Turan”dan “Bozkurt”a

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN 1950'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde, yüksek öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisansını (1975) Endüstriyel İlişkiler dalında İngiltere'de London School of Economics'te, doktorasını (1990) Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde Siyaset Bilimi dalında yaptı. 1979'da araştırma görevlisi olarak Marmara Üniversitesi'ne girdi. 1996'da aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doçent oldu. Halen aynı bölümde öğretim üyesidir ve ulusçuluk, Türkî Cumhuriyetler'de uluslaşma, azınlık-devlet ilişkileri ve Balkanlar üzerine Türkçe ve İngilizce derleme eserleri ve makaleleri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 714 • Araştırma-İnceleme Dizisi 110

ISBN-13: 978-975-470-883-7

© 2001 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-4. Baskı 2001-2015, İstanbul

5. Baskı 2019, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DIZIN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN

“Turan”dan “Bozkurt”a

Tek Parti Döneminde
Türkçülük (1931-1946)

İNGİLİZCE'DEN ÇEVİREN *İsmail Kaplan*

i l e t i ŝ i m

Tüm dostlara ve meraklı okurlara...

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Giriş	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türkçülük ve Türk Ulusçuluğu:	
Tarihsel, Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	21
Turancılık mı, Pan-Türkçülük mü?	26
Ulusal ve Uluslararası Bağlam	31
İKİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı Türkçülüğü'nden Kemalist Ulusçuluğa	30
Kültürel Türkçülüğün Kaynakları ve Mirası	45
1. Avrupa Arkaplanı	46
2. Türkoloji ve "Türk" Kavramı	55
Pan-Türkçülük: Teori ve Pratik	66
1. Yusuf Akçura: Pan-Türkçülüğün Siyasal Stratejisi	69
2. Ziya Gökalp: Çelişik Bir Miras	73
3. İttihatçı Politikaların Etkisi	77
Kemalist Ulusçuluğun Açmazı	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
"İrkçilik ve Turancılık" Davası:	
Aktörler ve Olayların Seyri	89
Başlangıç: Sabahattin Ali ile	
Nihal Atsız Arasındaki Dava	94
Resmi Tutum: İddialar ve Duruşma	104
Sonuç: "İrkçilik-Turancılık"ın Yeniden Aklanışı	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Özgül Ortam: İkinci Dünya Savaşı Politikaları	125
Türkiye ve Savaşan Avrupa Devletleri.....	128
Türkiye’de Alman Politikası (1941-1943) ve Türkiye’nin Yanıtı.....	142
1. <i>Alman Propagandası</i>	145
2. <i>Pan-Türkçülük Silahı</i>	152
3. <i>Türk Dış Politika Yöneticilerinin Tutumu</i>	164
Sovyetler Birliği Faktörü.....	173

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkçülerin Profili: Liderler, Yayınlar ve Taraftarları	179
Nihal Atsız: 1930’lardaki Öncü.....	182
1. <i>Orta Asya Nostaljisi ve Pan-Türkçü Birlik</i>	184
2. <i>Siyasal, Sosyal ve Tarihsel Görüşleri</i>	187
1930’larda Türkî Göçmenlerin Katkıları.....	201
1939-1944: Altın Yıllar.....	207
1. <i>Reha Oğuz Türkkkan: Yeni Bir İsim</i>	209
2. <i>Öğretmenler ve Öğrenciler</i>	215

ALTINCI BÖLÜM

Türkçü Yelpaze: Ayrımlar, “Volk”çu Ortak Payda ve Örgütsel Miras	229
Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkkan Arasındaki Çekişme.....	230
Türkçü Gruplar Arasındaki Nüanslar.....	237
1. <i>İrkçilik, Pan-Türkçülük ve Paganizm</i>	238
2. <i>Siyasal, Sosyal ve Kültürel Görüşler</i>	247
Alman “Volk”çu Düşüncesinin Perspektifi.....	257
1946 Sonrası: Örgütsel Bağlar.....	266
Sonuç	289
Ekler	301
Genişletilmiş Kaynakça.....	324
Dizin.....	337

Sunuş

Bu kitap uzun bir yolculuğun ürünüdür. 1970 sonlarında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde doktora programına başladığımda kafamı kurcalayan konulardan biri de, Milliyetçi Hareket Partisi'nin, parlamentoda görece zayıf -ama giderek artan- temsil gücüne sahip olmakla birlikte, Milliyetçi Cephe hükümetlerinde eğitim de dahil olmak üzere kilit devlet kurumlarını ele geçirme ve ideolojik kutuplaşmanın Türkiye'yi kısılcasına aldığı bir dönemde belli bir gençlik kitlesini peşinden sürükleyerek şiddet yöntemiyle "sokak"a hakim olma politikası ve eylemiydi. Soğuk Savaş yıllarının anti-Sovyet ve anti-komünist dalgası içinde "milliyetçi" bir partinin radikalliğini faşist bir söylemle birleştirmesinin konjonktürel ve Türkiye'nin kendi bünyesindeki sosyo-ekonomik bölünmelerden kaynaklanan nedenleri olduğu açıktı. "Komünizmle mücadele" ve "Sovyet tehdidi"ni vurgulayarak "milli bütünlük" e ilişkin sloganlar da genelde Türk sağının söylemi içinde uzun zamandır yer almaktaydı. Ne var ki, MHP ideolojisinde sivrilmiş "Türkçülük" Türkiye dışındaki "esir Türkler"i konu edindiği gibi ülke içindeki Batı etkisi ve "Batıcı" yaklaşımları da hedef almakta, Osmanlı'nın Tanzimat dönemiyle başlayan Batılılaşma politikalarına karşı "kendine dön" söylemini kullan-

maktaydı. “Ülkücü”ler, kendi aralarında, o günlerde ne anlama geldiğini bilmediğim, özel bir “3 Mayıs Türkçüler Günü” kutlamaktaydı. “Başbuğ”ları Alparslan Türkeş’in 27 Mayıs 1960’ın çok öncesinde yaşadığı, herkesce pek bilinmediği anlaşılan, “tabutluk” günlerini de Türkçülüğe indirilmiş ağır bir darbe olarak olarak takdim ediyorlardı. O sıralar MHP ile ilgili yayınları toplamak üzere Beyazıt’ta Beyaz Saray’ın içindeki kitapçıları gezerken MHP Türkçülüğünün ve partinin üst yönetici kadrosunun Cumhuriyet’in daha erken dönemlerine uzanan bir geçmişi olduğunun ayırına vardım. O noktada, beni araştırmaya iten güncel gelişmenin, yani MHP’nin yükselişinin olgusal bir analizi yerine, Türkçü ideolojisinin yakın Cumhuriyet tarihindeki izini sürmeye karar verdim.

Elinizde tuttuğunuz kitap, bu kararın ardından girilen ve uzunca süren bir araştırmanın sonunda 1990’da tamamlanan “İrkçilik-Turancılık Davası: Türk Ulusçuluğunun Radikal bir Varyantı olarak Tek-Parti Dönemi Türkçülüğü, 1931-1944” konulu doktora tezimin, bazı küçük düzeltme ve eklemeler dışında, İngilizce aslından yapılan çevirisidir.

Araştırma boyunca sürdürdüğüm iz, beni, beklemediğim bir şekilde, İstanbul ve Ankara’daki devlet kütüphanelerinde bulmakta zorlandığım önemli birincil kaynaklara ulaşabilmek için, Stanford Üniversitesi’nin Hoover Kütüphanesi’ne götürdü. 1930 ve 1940’lar Türkiye’sinin Türkçü yayınlarının, çoğu dergi olmak üzere büyük bir kısmını toplamış olan kütüphanenin bu külliyatı Pertev Naili Boratav’dan tedarik etmiş olduğunu öğrenmek benim için ayrı bir sürpriz olmuştu. Kule biçiminde inşa edilmiş kütüphanenin bodrum katında araştırmacılara ayrılmış hücre biçimindeki çalışma mekanına uyum sağlamam ve neredeyse dekompoze olmaya başlamış eski dergilere, kitapçıklara ulaşmamda bana kolaylık gösteren Yakın Doğu bölümü sorumlusu Edward Jajko ilk teşekkür sunmam gereken kişilerden biridir. Konuyu araştırmaya başladığımda öncelikle, deyim yerindeyse, buzul dağının görünmeyen kütesini keşfedebilmem için bana yol gösteren Taha Parla ile Şerif Mardin’e özel bir teşekkür borçluyum. Jüri üyeleri olarak Üstün Ergüder tezin bir

bütün halinde ortaya çıkmasında, Zafer Toprak kullandığım kaynakları denetlerken, Haluk Ülman da dış politika analizlerimde beni yüreklendirerek önemli katkılarda bulundular. Çalışmanın ilk taslağını gözden geçiren Metin Heper'in başlangıçtaki katkısını ve Kemâli Saybaşıllı'nın son aşamada titiz bir okuma sonucunda yaptığı önerileri ayrıca anmak isterim. Araştırma sırasında görüşmeyi kabul ederek anılarını aktaran Bedriye Atsız, rahmetli Orhan Şaik Gökyay ve aynı zamanda yeni dergilere ulaşmamı da sağlayan İsmet Tümtürk'ün çalışmamda özel bir katkı sağladığını ifade etmeliyim. McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü kütüphanesinin kaynaklarından yararlanmamı sağlayan ve dönemle ilgili önemli bilgiler aktaran Ruşen Sezer'e de ayrıca teşekkür ediyorum.

Bu tezin gerek araştırma ve yazılma safhasında gerekse de elinizdeki kitabı yayına hazırlarken eleştiri ve düşünceleriyle katkıda bulunan, moral destek sağlayan ve kendi kaynaklarını cömertçe paylaşan dostlarım ve meslektaşlarım Büşra Eranlı, Ayhan Aktar ve -ayrıca son bir yıldır kitabın hazırlanışını yakından takip eden- Fusun Üstel'e içten teşekkürlerimi sunarım. Tezin İngilizce'den Türkçe'ye çevirisini yetkinlikle gerçekleştiren İsmail Kaplan'a da profesyonel özeni kadar kitabın okuyucuya ulaşmasında gösterdiği sabır için müteşekkirim.

Merakla beklediği çalışmanın bitimini göremeden aramızdan ayrılan babam başta olmak üzere beni her koşulda gözetten annem ile ailem ve birlikte yaşadığımız sürece her an akademik çalışmalarımı destekleyen sevgili eşim Erol'a da ne kadar teşekkür etsem azdır. Gerektiğinde ilgimi esirgediğim ve zaman ayıramadığım yakınlarım ve dostlarımın beni hoşgörülerini dilerim.

Çalışmaya başladığım ilk günlerden bu yana Türkiye çeşitli siyasal badirelerden geçti, dünya konjonktürü değişti, teze son noktayı koyduğum sırada artık eskimiş bir konu olduğunu düşündüğüm ulusçuluk yeni kavramsal açılımlar ve hatta paradigmatik bir değişimle dünya kamuoyunun ve akademyanın ilgisini yeniden derledi. Beni, bu kitabı daha erken bir tarihte yayımlamaktan alıkoyan şey de bu arada Sovyetler Birliği'nde-

ki dağılma sürecinin yol açtığı uluslaşmanın özgül dinamikleriyle Balkanlar'da soğuk savaş döneminin bitimiyle yeniden alevlenen etnik çatışmalara duyduğum merak oldu. Aradan geçen zaman içinde etnisite, ulusal kimlik, hatta ırkçılık gibi kavramlar yeni bir içerik kazanırken, bugünden geçmişe bakışımız da yeni tarihsel değerlendirmeleri ve okumaları beraberinde getirdi. Ulusçuluk konusunda yeni kavramsal analizlerle karşılaştığımız bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerini ve Kemalist uluslaşma projesini, yerleşik bazı tabuları sorgulayarak yeni bir değerlendirmeye tabi tutan çalışmaların artması son derece sevindirici. Umudum, daha çok 1980'lerin perspektifinden bakarak gerçekleşmiş bu çalışmanın yine de okurlara ufuk açacak bazı saptamalarda bulunmuş olması.

Moda, 2001

Giriş

Türk ulusçuluğunun öncülü olan Türkçülük Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan en önemli akımlardan biridir ve doğuşuna çok-uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli etnik ulusal devletlere bölünmesine yol açan siyasal gelişmeler neden olmuştur. Etnisiteye dayalı yeni bir siyasal kimliği odak noktası yapan Türkçülük modern ulusal Türk devletin inşasını etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilk döneminde resmi ideoloji içinde Türkçülük Türk ulusçuluğu olarak yeniden tanımlandı. Otoriter tekparti yönetiminin 1931'de pekişmesiyle de kuruluşları Osmanlı dönemine dayanan, siyasal ve kültürel amaçlar taşıyan tüm Türkçü örgütlerin faaliyetine resmen son verildi. Birkaç istisna dışında Cumhuriyet'in önde gelen siyasal seçkinleri Türkçü ideolojiyi terkedip kendilerini Türk ulusçusu olarak tanıtarak, Türkçülük, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) siyasal kadrosundan dışlanan bir kesim tarafından kuvvetle benimsendi.

Türkiye'de tekparti döneminin en ilginç siyasal gelişmelerinden biri, kamuoyunun dikkatini özellikle Pan-Türkçü ve ırkçı söylemiyle çeken Türkçü bir akımın ortaya çıkmış olmasıdır. Bir grup entelijensyanın yürüttüğü siyasal ve edebi et-

kinlikler temeli üzerinde yükselen bu akım, daha çok üniversite ve yüksek okul öğrencileri, geniş bir öğretmen kesimi, kimi profesör ve okutmanların yanı sıra bazı emekli general ve subaylar, bir kısım ünlü politikacılar ve Türk asıllı Rusya göçmenleri arasında taraftar buldu. Sözü geçen akımın bir özelliği, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Türkçü hareketin tarihsel ve kültürel tezlerini sahiplenmesinin yanı sıra, ırk kimliğine dayalı belli siyasal görüşleri de yaymış olmasıdır. Bu akım, Türkiye Cumhuriyeti halkı arasında ırk ayırımı yaparak safkan Türk soyundan gelenlere üstünlük taniyordu. Ayrıca, safkan Türk ırkından olmayı, başarılı önderliğin ölçütlerinden biri sayıyordu. Bu görüşünü, tarihte binlerce yıl hüküm süren eski Türk “hanedan”larının çoğunun, melezleşme, yani Türk kanıyla yabancı kanların karışması nedeniyle yıkılmış olduğu iddiasına dayandırıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında iyice belirginleşen Pan-Türkçü platform da aynı şekilde ırkçı bir yaklaşıma sahipti. Bununla birlikte, bu akımın en belirgin özellikleri, yalnızca Pan-Türkçülük ve ırkçılıktan ibaret değildi. CHP hükümetlerinin kültür, eğitim ve sosyal politika alanlarındaki çeşitli uygulamalarına muhalefet etmek ve Türkiye'nin savaşa katılmamasından hoşnutsuzluk duyduğunu belirtmek ve hatta Almanya yanında Sovyetler'e karşı savaşa girmeyi arzulamak da bu akımın başlıca özellikleri arasındaydı.

Son dönem tek-parti yönetimi, Türkçü akımı, savaşın özel koşullarının doğurduğu yıkıcı bir hareket olmakla suçladı. Türkçü akımın karşıtları, Türkçü yayınların içeriğine baktıklarında sadece Pan-Türkçü temaları ve Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ittifak kurarak savaşa girmesi doğrultusundaki beklentileri ve imaları gördüler. Savaşın seyri ve savaş boyunca CHP hükümetlerinin izlediği dış politika, bu akımın tarihsel Türkçülük hareketi içerisindeki anlam ve önemini perdelemişti. Oysa günümüzden bakıldığında, Türkçülük akımının, Türk ulusçuluğunun geniş bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gereken çok-boyutlu bir siyasal akım olduğu görülüyor.

Her dönem aynı keskinlik ve önem derecesini taşımasa da, Türkçülüğün 1931'den günümüze uzanan çizgide Türk siyasal

yaşamı ve düşüncesi içindeki etkisini yitirmediğini görüyoruz. 1930'ların başında daha mütevazı seyrederken, dünya savaşı yıllarında taraftarların ve yayın faaliyetinin artışıyla ciddi bir canlanma devri yaşamıştı. 1940'ların önde gelen Türkçüleri arasında bazı önemli siyasetçilerin de desteğini alan tanınmış Türk asıllı Rusya göçmenleri, basın mensupları, emekli generaller, subaylar ve kimi üniversite öğretim üyeleriyle çok sayıda lise öğretmeni yer alırken çeşitli eğitim kurumlarında okuyan öğrenciler de taraftar kitlesi olarak sivrilmişti. Bu dönemin Türkçü faaliyetleri 1944 Mayıs'ında hükümet kararıyla bastırılırken akımın liderleri ve küçük bir taraftar grubu savcılık tarafından takibata alınmış ve mahkemeye sevk edilmişti.

Cumhuriyet tarihinde Türkçülüğün ikinci güçlenme dönemi 1970'lerde bir partinin siyasal platformu içinde yer almasıyla gerçekleşmiştir. 1944'de tutuklanan Türkçüler arasında yer alan Alparslan Türkeş'in önderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'nin temel sloganlarından biri olan Türkçülük, 12 Eylül 1980'i takib eden yıllarda daha çok Türk-İslam sentezi olarak etkili olan radikal bir ideolojinin iki ana sütunundan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye dışındaki eski Sovyet vatandaşı Türk asıllı uluslara duyulan yakınlık artık MHP çizgisinin dışına taşarak Türk ulusçuluğunun yeniden Türkçülüğü keşfine neden oldu.

19. yüzyılın sonlarında temelde "Türklük"ün kimlik olarak keşfiyle başlayan, 20. yüzyılın başlarında siyasal bir harekete dönüşen ve Türk ulusal devletinin kuruluş sürecine hizmet eden Türkçülük, Cumhuriyet tarihi süresince ulusçu radikal Türk sağının ideolojisi içinde vazgeçilmez bir platform olarak yer tutarken aynı zamanda onu kendine düstur edinmiş partilerin faşist dünya görüşü ve devlet anlayışına da eşlik etmiştir. Burada ilginç olan bir diğer gelişme de tek-parti döneminde laik-pagan bir çizgiye oturan Türkçülük ideolojisinin yakın geçmişte İslami motiflerle bağdaştırılması ve yeniden tanımlanması olmuştur.

Bu çalışma tek-parti döneminin sonlarında İkinci Dünya Sa-

vaşı ortamında ortaya çıkan “İrkçilik ve Turancılık Davası”ndan yola çıkmakla birlikte kapsam olarak daha geniş bir araştırmaya dayanmaktadır. Türk siyasal yaşamını konu alan Türkçe ve yabancı siyasal literatürde bu davayı ve suçlanan kişileri ele alan yazılar mevcuttur. Ancak davanın incelenişi daha çok savaş koşulları ve ortamının sunduğu perspektif ve Türk dış politikasının dönemin iç politikasına etkileriyle kısıtlı kalmıştır. Oysa, “İrkçilik ve Turancılık Davası”nda suçlanan ve kendilerini Türkçü olarak tanıtan kişiler görüşlerini 1930’lardan beri dile getiriyorlardı ve bu düşünceler yalnız Türkiye’nin sınırları ve komşularıyla siyasal ilişkilerini irredentist bir biçimde değiştirmesini öngörmekten ibaret değildi. Ne savaş koşulları ve siyasetiyle sınırlanamayacak daha geniş kapsamlı ve davanın içinde yer aldığı düşünsel, ideolojik ve siyasal ortam ne de tarihten günümüze uzanan çizgideki bağlantılar yeterince değerlendirilmiş bulunuyordu. “İrkçilik ve Turancılık” suçlaması dönemin üst siyasal yöneticileri tarafından takibata uğrayanları tamamen yerme vesilesi olarak kullanılmış ve kamuoyunda da geniş kabul görmüştü. Böylece, basından olumsuz bir değer yargılamasıyla yüklenen davanın kendisi gibi suçlananların da özgül siyasal ideolojileri meşru bir tarihsel araştırma konusu olmadı.

Araştırmamız bu “dava”nın “İrkçilik ve Turancılık”ı telin eden resmi çevrelerin takdim ettiği gibi sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında serüven peşinde koşan bir grup insanın hukuken ve siyaseten yargılanmasıyla ilgili olmayıp, bunun ötesinde neredeyse bir yarım yüzyıl boyunca evrilmekte olan Türkçülük hareketinin içinden doğmuş olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu bağlamda ikinci hipotez olarak şunu ileri sürmekteyiz: “İrkçi-Turancı” görüşlerle 1940’ların Kemalist resmi çevrelerinin Türk ulusçuluğu arasında iddia edildiği gibi karşıtlıktan çok aynı kaynaklardan beslenen bir ilişki söz konusudur. İkisi de Osmanlı dönemi Türkçülük hareketinin ürünüdür.

Ayrıca o dönemin genç kuşak temsilcileri arasında yeniden canlanan Pan-Türkçü eğilimler doğrudan amaçlanmasa da, 1930’lar Türkiye’sinin özgül kültürel ve siyasal ortamından bes-

lenmiş gözükmektedir. Kemalist tarih anlayışı ve eğitimi dönemin genç kuşağı üzerinde ırkçı temalara yönelmeyi kolaylaştıran belirgin bir etki bırakmıştır. Daha genel bir düzlemde, bu çalışma Türkçü akımın canlanmasında Kemalist lider kadrosunun uyguladığı bazı ulusçu politikalara dikkat çekmektedir. Laikleşme programı ırkçı ve pagan görüşlerin benimsenmesine yol açarken, Batılılaşmanın kentsel toplumsal yaşam üzerine etkisi ve ulusal kültürün Batı standartlarına ağırlık vererek yeniden tanımlanması muhafazakar ve yerelci bir tepkiye yol açmıştır. Daha öz ifade edersek, Türkçülük tek-parti döneminde modernleşme karşıtı bir platform olarak işlev görmüştür.

Konunun önemi içinde yer aldığı tarihsel dönemin geçmiş ve gelecekle sürdürdüğü bağlantıyla yakından ilintilidir. Bir anlamda tek-parti döneminin Türkçülük akımı Osmanlı dönemi Türkçülüğünün mirası ile yakın geçmişte ve günümüzde canlılığını koruyan Türkçü ideoloji ve varyasyonlarının siyasal duruşu arasında bir köprü olarak yer almaktadır.

Çalışmamız kısaca tek-parti döneminde etkili olmuş Türkçüler ve onların ideolojisine odaklanmıştır. İncelemenin temel kaynağı 1930 ve 1940'larda yayınlanmış Türkçü eser, yazı ve görüşlerdir. İnceleme alanının neredeyse tamamen yazıya dökmüş “söz”le kısıtlı kalmış olması iradi bir seçimden çok dönemin siyasal atmosferinin dayattığı kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi 1931’de tek-parti yönetiminin konsolide olması ile birlikte CHP’nin nezareti ve himayesi dışında siyasal “eylem”in gerçekleşmesi mümkün olmamış, savaş döneminin koşulları da ayrıca siyasal etkinliği kısıtlayan bir bahane olarak kullanılmıştır.

Yine de incelediğimiz Türkçü grup(lar) ve yayınları kamuoyunu yakından etkilemiş, bir yanda ateşli taraftarlar diğer yanda da sert muhalifler yaratmıştır. “İrkçilik-Turancılık Davası”na karışan Türkçülerin hükümet ve resmi çevrelerle ilişkisi ise ilginç bir biçimde tutuklanma-yargılanma-hüküm giyme ile beraat etme arasındaki süreçte farklılık göstermektedir. Her ne kadar kısıtlı bir ortamda faaliyet göstermiş olsalar da bugünden geçmişe bakarak Türkçülük hareketinin tarihsel sü-

rekliliği içinde önemli bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Kendilerinden sonra gelen kuşaklara ilettikleri de yayınların içinde yer almış olan ideolojidir. İncelediğimiz Türkçü grubun önemli bir kesimi Türk tarihi ve edebiyatı hocalarıydı ve formal yayın ortamının dışında dersanelerin özgül ortamı düşüncelerin yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulundu.

Bu çalışmanın yapıtaşlarını Türkçü yayınların içeriği oluşturmaktadır. Birincil kaynak olarak kullanılan dergi, kitapçık ve kitapların büyük bir kısmına A.B.D.'deki Stanford Üniversitesi'nin "Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü" nün kitaplığında ulaştım. Çalışmam sırasında hayatta olan eski kuşak Türkçülerden birkaç kişi de görüşmeyi kabul ederek önemli katkıda buldular. Arşiv belgesi olarak kullandığım bazı Alman Dışişleri belgelerini de yine Hoover Kitaplığı'ndan elde ettim.

Ancak, ifade etmeliyim ki, bu çalışmada önemsenen tek yapıtaşı "içerik" olmadı. Bu içeriğin gerisinde yatan tarihsel miras, düşünsel ortam ve siyasal atmosfer incelenen Türkçü akımı şekillendiren "çerçeve" olarak kuramsal araçlar yardımıyla eşit önemde değerlendirilmeye çalışıldı. Olgunun kendisinin bir imparatorluk yapısı ve kimlik anlayışından ulusal devlete geçiş süreciyle birebir ilintili olduğunu tekrar tekrar vurgulamaya gerek yok sanırım. Kısacası, bu çalışma yalnız incelenen ideolojinin kendisine değil, ona yol açan etmenlere de duyulan merak nedeniyle yapıldı.

Çalışma ağırlıklı olarak tek-parti dönemi içinde 1931-1944 yıllarını kapsamaktadır. 1931 yılının incelediğimiz konu açısından ikili bir anlamı var. 1931 Nisan ayı Türk Ocakları'nın kapatılıp, Türk "ulusal kültürü" nün yaygınlaştırılması ve "modernleştirilmesi" amacıyla CHP tarafından parti organı olarak Halkevleri'nin kurulduğu ve faaliyete geçtiği aydır. Bir ay sonra Nihal Atsız tarafından ilk bağımsız Türkçü dergi, *Atsız Mecmua*, yayın hayatına başlamıştır. Atsız ve onun gibi kendini Türkçü olarak adlandıran ve zaman zaman işbirliği yapanlar yayın faaliyetini, bazı fasılalarla, "İrkçılık ve Turancılık Davası" başlayana dek, 1944 Mayıs'ına kadar, sürdürdüler. 1947'de aklandıktan sonra, çoğu dergi olmak üzere, yayın faaliyetine kal-

dığı yerden devam ettiler. 1946'da çok-partili hayata geçiş Türkçü akımı farklı bir biçimde etkileyen yeni bir siyasal ortam hazırladı. 1946 sonrası başlayan Türkçü örgütlenme daha sonraki Türkçü kuşaklarla kurulacak bağlara zemin hazırlaması açısından önemlidir. Bu nedenle, CHP'nin hükümetteki son yılları olan, 1947-1950 arası 1950 sonrası oluşacak yeni bir Türkçü eylem dönemine hazırlık teşkil etmesiyle incelemenin içine dahil edilmiştir. Daha sonra Türkçü ideoloji ve eylem platformunda gözlemlenen önemli değişimler kendi içinde ayrı bir incelemenin konusu olarak kapsam dışı tutulmuştur.

Yukarıda sözü edilen hususlar doğrultusunda, Bölüm I'de Türkçülüğün genel bir değerlendirilmesi ve hem kavramsal hem de siyasal koşullar açısından Turanizm, Pan-Türkçülük ve Türk ulusçuluğu ile ilişkisi ele alınmaktadır. İlk Osmanlı Türkçü düşüncesi ve İttihat ve Terakki'nin Pan-Türkçü açılımını da içeren Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünün mirası ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Kemalist temelleriyle özgül Türk ulusçuluğunun bağlantısı Bölüm II'de incelenmektedir. Bölüm III doğrudan "İrkçilik ve Turancılık Davası"na yol açan gelişmeler, davanın dinamikleri ve sonucuna ayrılmıştır. Pan-Türkçü duyguların kabarması ve CHP hükümetiyle resmi çevrelerin Türkçü akıma karşı aldıkları ikircikli tavrın oluşmasında uygun bir atmosfer sağlayan İkinci Dünya Savaşı'nın özgül ortamı ve izlenen savaş siyaseti Bölüm IV'de anlatılmaktadır. Bölüm V'de ise, tek-parti dönemi Türkçü akımının, önderler, taraftarlar, yayınlar ve okuyucuların tanıtılmasıyla genel bir profili verilmektedir. Son olarak, Bölüm VI'da da Türkçü gruplar arasındaki görüş ve yaklaşım farklılıkları, siyasal çekişmeler incelenmekte ve 1946 sonrası örgütsel faaliyetlerin dökümü yapılmaktadır. Son iki bölümde aynı zamanda 1930 ve 1940'ların Türkçü yayınlarında yer alan çeşitli siyasal, sosyal ve kültürel görüşler, tema ve motifler aracılığıyla söz konusu Türkçü ideolojinin ayrıntılı bir incelemesi yapılmaktadır.

Türkçülük ve Türk Ulusçuluğu: Tarihsel, Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Incelememize konu olan ve Cumhuriyet'in tek-parti döneminde karşımıza çıkan Türkçü akım, temelde Türk ulusçuluğunun tarihsel gelişimi içerisinde geçirdiği evrelerden kaynaklanmaktadır. Bir yandan, kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ayrı ayrı ulus-devletlerin ortaya çıkması ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar giden ulusal kimlik sorunu hâlâ siyasal bir önem taşıyor, öbür yandan, cumhuriyetçi yaklaşım, yakın geçmişin mirası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun şanlı günlerini değil, Batılı güçler karşısında zayıf ve zavallı bir duruma düştüğü dönemi öne çıkarıyordu. Üstelik, cumhuriyetçi ideologların, Orta Asyalı uzak köken ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti arasında kurmaya çalıştıkları bağlar da sağlam temellere dayanmıyordu. Bununla birlikte, Orta Asyalı köklerle Türk halkının ırksal özellikleri üzerinde yoğun biçimde durulması ve İslamiyet'ten önceki tarihe yönelik ilginin canlanması, Türkçü akımın esas düşünsel ortamını oluşturuyordu. Ancak, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte genç ulusal Türk devletinin resmi ideolojisi olarak işlev gören Kemalist Türk ulusçuluğunun benimsetmeye çalıştığı Türklük anlayışı kimi önemli tartışma ve tepkilere neden olmaktadır.

Akımın arka planını, Osmanlı dönemi Türkçü düşüncesiyle

Meşrutiyet yıllarında şekillenen Türkçü hareket sağlıyordu; cumhuriyet dönemi Türkçülerinin gözünde bu hareket içinde Ziya Gökalp'in özel bir yeri vardı. Gerçekten de, Gökalp'in, ilk eserleri arasında yer alan kimi şiirleriyle halka mal ettiği "Turan"la ilgili birçok sembol, akımın önde gelen kişileri tarafından yayınlanan dergilerin simgesi haline geldi. Buna karşılık, bu kişilerin eski Türk efsanelerine dayanan mitolojik bir tarih yorumuna döne döne göndermede bulunmaları, Gökalpçi bir romantizmin sınırlarını aşılıyordu. Türk tarihinin neredeyse bütün evreleri esas olarak şovenizme kaynaklık edecek şekilde kullanılıyordu. Gerçek ya da hayali tarihsel kökler ve başarılar, Türk ırkının üstünlüğü iddiasıyla öne çıkarılıyordu.

Söz konusu akımın liderleri ve taraftarları, ayrıca, kendilerini "Türkçü" olarak nitelendiriyor, Ziya Gökalp'in sadık izleyicileri olduklarını iddia ediyorlardı. Esas amaçlarının, Türk devletini kendilerince tarihteki şanına yakışır şekilde yüceltmek olduğunu söylüyorlardı. Onların dilinde "Türkçülük", Türk ulusçuluğu anlamına geldiği gibi, hareketin içindeki çeşitli alt grupları ortak bir cephede tutma olanağını sağlayan işlevsel bir kavramdı. Sözü edilen alt grupların arasındaki ince ayrımlar, etnik köken, ulusal birlik ve tarihsel miras konularına değişik biçimde yaklaşımlarından kaynaklanıyordu.

Türkçülük, bu akım temsilcilerinin kendi tutumlarını tanımlamak için seçtikleri öznel bir kavram olmanın yanı sıra, nesnel bir geçerliliği de olan bir terimdir. Osmanlı döneminde Türkçülük, imparatorluğun çok-uluslu bileşimi içerisinde Türk ögesini öne çıkaran bir akım olarak doğmuştu. Bu bağlamda, Türkleri, kendine özgü bir kültürün tarihsel mirasına sahip ayrı bir etnik grup saymakla yetinmiyor, ayrıca, Türk kültürünün yükseltilmesini ve Türkler'in tarihsel köklerine ilişkin bilincin geliştirilmesini amaçlıyordu. Öbür yandan, Türkçülük akımının "Türklük" anlayışı imparatorluğun Türk nüfusu ile sınırlı değildi: Türklük, imparatorluğun siyasal sınırlarının ötesindeki öbür bölgelerde de yaşayan geniş bir akıbalık grubu anlamına geliyordu.

Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte

Türkçülük, Türk ulusçuluğunun temellerini atmış olan eskimiş bir hareket haline geldi. Bir başka deyişle, Cumhuriyet Türkiye-si'nin mantığı, Türkçülüğü, Türk ulusçuluğuna dönüştürdü. Cumhuriyetin nüfusu büyük ölçüde Türk halkından meydana geliyordu ve resmi siyasal anlayışa göre, bütün yurttaşlar Türk “ulus”unu teşkil ediyordu. Böylece, “Türklük” dar anlamıyla tanımlanıyor ve cumhuriyet döneminin “siyasal ulus”uyla özdeşleştiriliyordu. Buna karşılık, cumhuriyetten sonra ortaya çıkan adı geçen siyasal akım, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları arasında etnik (ve hatta ırksal) temelde hâlâ bir ayırım yaptığı gibi, “Türklük”ün, nesnel olarak Türk dilli olarak tanımlayabileceğimiz, bütün Türk kökenli toplulukları içine alan daha kapsamlı bir kimlik olduğunu da iddia eder. Bir başka deyişle, bu akım savunucularının benimsediği “ulus” anlayışı, bir “ulus-devlet”in sınırları içerisindeki siyasal toplum anlamına gelen modern kavramın çerçevesini aşar ve tarih boyunca değişik “Türk” devletlerinde yaşayan, konuşulan Türk dillerinin de ötesine geçerek aynı “türk ırkı”ndan geldiğine inanılan bütün etnik Türk nüfus gruplarını içine alır. Dolayısıyla, Türkçüler’in ulusçuluk yaklaşımı dönemin yönetici seçkinlerinin benimsediği resmi cumhuriyet ulusçuluğundan ayrılır. Tek-parti döneminin benimsediği “Türkçülük” hem genel bir adlandırma hem de öngörülen platform olarak Osmanlı Türkçülük hareketinin çıkış noktası ve vizyonu ile daha doğrudan ilintilidir.

Bununla birlikte, yukarıda yaptığımız ayırımın, birbirlerini dışlayan kategorilerden kaynaklandığı düşünülmemelidir. Tersine, hem incelemekte olduğumuz Türkçü akım, hem de o günün resmi ulusçu platformu, Osmanlı Dönemi'nin çokuluslu mantığı içinde ve dolayısıyla cumhuriyetçi ulus-devletin kurulmasından önce temelleri atılmış olan Türk ulusçuluğunun değişik türleri sayılmaktadır. Bir başka deyişle, hem Türkçülük hem de cumhuriyetin ilk onyıllarının resmi Kemalist ulusçuluğu, Türk ulusçuluğunun değişik türleri olarak ele alınmaktadır.

Kavramsal bir çerçeve içinde söyleyecek olursak, bu incelemede Türk ulusçuluğu kavramı çeşitli türleri (*species*) kapsayan cins (*genus*) olarak ele alınmaktadır. Ancak, ortaya koydu-

ğumuz bu ilişki, sadece inceleme boyunca benimsenmesi gereken bir kavramsal çerçeve gereksiniminden kaynaklanmamaktadır. Bu ilişkinin tarihsel bir geçerliliği de vardır. Bugünün bakış açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yirmi otuz yılında doğan Türk ulusçuluğu hala günümüzün bir olgusudur ve büyük olasılıkla geleceğe de uzanacaktır. Başlangıçta, bugünün bakış açısından, Türk ulusçuluğunun kaynağını oluşturan Türkçü hareket vardı. Ancak Türk ulusal devletinin kurulmasıyla birlikte Türk ulusçuluğu Türkçülükten daha kapsamlı bir kavram (ve olgu) haline geldi. Dolayısıyla, Türkçülük hem kendine özgü ayrı bir siyasal içeriği olan ulusçu bir ideoloji olarak anlaşılmalı hem de Türk ulusçuluğunun bir türü olarak görülmelidir. Türkçülük cumhuriyetin ilk dönemlerinde kendisini ayrı bir akım olarak ortaya koydu. 1960'ların ertesinde ise, radikal sağcı "milliyetçi" bir partinin, yani Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) ideoloji ve programı çerçevesinde siyasal bir platform olarak benimsendi. Kavramsal çerçevemizi tamamlamak için, sözünü ettiğimiz her iki durumda da Türkçülüğün, Türkçü ideolojinin birçok öğelerinden biri olan Pan-Türkçü görüşü içerdiğini söylemeliyiz.

Kuramsal bir bakış açısından yaklaşıldığında ulusçuluğun genel olarak farklı siyasal gruplar tarafından bir ideoloji ve siyasal program olarak benimsendiğini görebiliriz. Bir başka deyişle tek bir ulusçuluk yoktur. Ulusçu ideoloji ve programın içeriği bir siyasal durumdan diğerine değişiklik gösterir. Ulusçuluk, geçen yüzyılın tarihsel bir hareketi olduğu kadar günümüzde de etkisini sürdüren güncel bir ideolojidir. Bağımsız bir ulus-devletin kuruluşundan ister önce, ister sonra olsun, ulusçuluk, "ulusal egemenlik" temel ilkesinden bağımsız olarak devlet yönetimine, siyasete ve topluma ilişkin çeşitli ideolojileri de kapsamıştır.

Ulusçuluk bir akım olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve bağımsız bir ulus-devletin kuruluşunu amaçlayarak Avrupa'nın büyük bölümünü ve daha sonra dünyanın diğer bölgelerini sarmıştır. Bununla birlikte, bağımsız ulus-devlet hedefine erişmek için verilen siyasal mücadele ve bundan kaynaklanan

“ulus inşa” veya “ulusal birlik” sağlama süreçleri, değişik ülkelerin siyasal örgütlenmelerine, sosyo-kültürel ve ekonomik koşullarına bağlı olarak durumdan duruma değişiklik göstermiştir. Dahası, modern ulusçuluk kavramına göre, ulusçuluk, yalnızca, son siyasal aşama olarak yabancı hakimiyetine karşı bağımsız bir “ulus-devlet” kurmayı amaçlayan bir 19. yüzyıl siyasal hareketi (ve ideolojisi) değil, aynı zamanda büyük halk kitlelerinin merkezi siyasal birimler halinde örgütlenmesini öngören karmaşık bir olgudur. Bu anlamıyla ulusçuluk, merkezi bir eğitim sistemi ve kültürel türdeşlik sağlanmasıyla atbaşı yürüyen sanayileşme süreci ile bağlantılı bir süreç olarak da kavramsallaştırılır.¹ Dolayısıyla, örneğin Prusya Junkerleri’nin “ulusçuluğu” yani “milli birliği” sağlamak için önerdikleri yol İngiliz kapitalistlerinin ve Fransız burjuvazisinin ulusçuluğundan farklıydı.² Fransa’nın devrimci günlerinde, örneğin radikal Jakobenler ve liberal Jirondenler tarafından temsil edilen değişik ulusçuluk türleri vardı.³ Daha yakın örnekler verecek olursak, 1930’larda faşizmle özdeşleşen ulusçuluk türleri ortaya çıkmış, buna karşılık üçüncü dünya ülkeleri emperyalizm karşıtı ulusçuluğunun, komünizmle de eklemlenebildiğini gördüğümüz sol varyantları gündeme gelmiştir.⁴ Ya da Alman ulusçuluğu örneğinde görüldüğü gibi diğer etnik grupların kültüründen farklı bir tarihsel kültür ayırımına dayalı romantik *volk* (ulus) kavramı, daha sonra totaliterlik ve üstünlükle eşanlamlı, faşist ve ırkçı bir kavrama dönüştürülmüştür.⁵

1 Bkz. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Londra: Basil Blackwell, 1983), s. 35.

2 Bkz. Barington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1967), s. 32-36.

3 Bkz. Carleton J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: MacMillan, 1931), Bölüm 3 ve 4.

4 Bkz. Anthony Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robinson, 1979), s. 43-86, 115-150.

5 Herder’in ortaya attığı özgün haliyle *volk* kavramı bütün etnik gruplara ulus olma hakkını tanıyan demokratik bir kavramdı. Bununla birlikte, bu kavram, ulusun bireylerden daha önemli olduğu organik bir varlık anlamını da taşıyordu. Bkz. F. M. Barnard, *Herder’s Social and Political Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1967), s. 54-62. Bu dönüşümün tarihsel düşünsel süreci için, bkz. Geor-